

EMLÉKHELYEK

„A keresztfához megyek...”

A kálváriákról beszélget **Szilágyi István** építészmérnökkel **Gál József**¹

A keresztútjárás a római katolikusok vallási életének egyik fontos eseménye. A Golgota-jelenség azonban túlmutat egy felekezet belső életén, beépült a modern európai kultúrába, az emberek mindennapi életébe.

A magyarországi kálváriakutatás egyik jelentős személyisége Szilágyi István építészmérnök így határozza meg e fogalmat. „A Kálvária elsődlegesen annak a helynek a neve Jeruzsálemben, ahol Krisztust keresztre feszítették. E történelmi eseményre való emlékezés a keresztény kultúrában sajtós műveket hozott létre, amelyekre szintén ezt a megnevezést használják. Így a kálvária szó a számtalan változat miatt gyűjtőfogalom, aminek rövid definíciója nem is lehetséges. Jelentése is a különféle nyelvetterületeken eltérő.”

Beszélgetésünk a kálvária-fogalmat próbálja több oldalról megközelíteni.

- *Hogyan alakultak ki a kálváriák?*

A hagyomány szerint az első európai kálvária megépítése a XV. században egy boldog Alvarez nevű spanyol szerzeteshez kapcsolódik. Ő a Szentföldet járva megismerte a jeruzsálemi, tágabban a palesztinai szent helyek nevezetesebb épületeit. Otthon a Szentföld és szülőföldje között hasonlóságokat vélt felfedezni, ami persze csak beleképzelés volt. Ez a vélt hasonlóság indította arra, hogy szülőföldjén is „lemásolja”, megépítse a szentföldi helyek szent épületeit Mária házától Krisztus élete főbb helyszínein át egészen a Golgotáig. A későbbi időkben több, ilyen nagy területen kiépített kálváriát is készítettek.

A magyar kálváriák története teljes mértékben ma még nem föltárt, ám ilyen típusú kálváriákat nálunk valószínűleg nem építettek. Mi az 1660-as évektől ismerünk – folyamatosan – hazai adatokat e témakörben. Ismerünk középkori kálvária-jeleneteket is. Ilyen följegyzések maradtak Sopronból és Selmecbányáról.

A XV. század végétől Európa-szerte az említett „másolás” helyett mindinkább előtérbe kerültek a lelki zarándoklatok. Lényege: a keresztút főbb eseményeit jelenetekre osztották, s ezen jelenetek alapján alakították ki az egyes stációkat, amelyeket képilg is megjelenítettek. A stációk középpontjába mindig olyan események kerültek, amelyek felkeltették a hívekben az együttérzést.

- *Hány jelenetből állt/áll egy-egy kálvária építmény?*

A koraiak száma erősen ingadozott. A leggyakoribb a hét stációból álló volt. Főleg a német és a németalföldi kálváriák esetében általános ez a szám, amely a hét elesés ájtatosságával függ össze. Ennek a jelenségnek többféle értelmezése ismert. A kutatók egyik csoportja szerint a szertartás alatt a hívek hétszer estek térdre. Mások a Golgotára vonuló Krisztus „menetelésének” eseményeivel hozzák összefüggésbe.

A gyakori hetes számú stáció mellett a másik véglet a húsz vagy annál is több állomásból fölépített kálvária. Erre példát adnak a nagy lengyel kálváriák: Kalwaria Zebrzydowska, illetve Szilázia, ahol harmincnál is nagyobb stációsámot találunk helyenként. Igaz, hogy a nagyszámú stáció közül egy-egy alkalomra más-más ikonográfiai utat jelölnek ki. Így, bár valóban nagy a számuk, egy adott ünnepe ájtatosságába kapcsolt stációsámoz jóval kevesebb.

A kálváriatörténet 1750-es évekig tartó szakaszában teoretikusan emelték ki a ma ismert jeleneteket. A fejlődés akkortájt két irányba ágazott el. Az Alpoktól délre fekvő országokban inkább a látványos, művészi elemekre koncentráltak, így szinte természetes, hogy sok világi „mozzanat” is helyet kapott. Az Alpoktól északra élő népek viszont teoretikusabban alakítottak

¹ Szilágyi István 2005 decemberében elhunyt. (Szerk.)

ták ki a szenvedéstörténetet az ún. lelki zarándoklatokat, amiket imakönyveikben rögzítettek is, és ezek beosztásai helyeződtek át a kálváriai eseményekre.

- *Mikor alakult ki a mára általánossá vált 14-es stációs szám?*

A 14 állomásból álló kálváriák felállítását XII. Kelemen pápa uralkodása idején, 1731-ben engedélyezték a ferenceseknek. Az általuk állított kálváriákhoz a pápa kiváltságokat is adott. A kiváltságokhoz pedig búcsúk kapcsolódtak, amelyek viszont kitüntetésen a ferencesek működéséhez voltak kötve. A rendhez valami módon tartozó személyek nyerhették csak el azokat. A későbbi évszázadokban e kiváltságok fokozatosan megszűntek és az egész világ-egyház számára általánossá vált a 14 állomásból álló keresztút és az ájtatossággal járó búcsú is. Az oldás érthető, hiszen például a missziós területeken egyáltalán nem, a keleti tömb országában pedig a XX. század második felében nem működhettek ferencesek. Ezért vált általánossá a nem ferencesek által állított kálváriákhoz is kapcsolódó búcsúk elnyerésének lehetősége. Így természetes, hogy ma általában bármelyik pap felállíthat kálváriákat bizonyos szabályok betartása mellett. Nevezetesen az egyházi előljáró, aki szinte minden esetben a püspök, a szerzetházban pedig a szerzetestnök, engedélye az egyik fontos feltétel.

- *Milyen jeleneteket ábrázol a 14 stáció?*

A következőket: 1. Jézust Pilátus halálra ítéli. 2. Jézus vállára veszi a keresztet. 3. Jézus először esik el a kereszt súlya alatt. 4. Jézus találkozik anyjával. 5. Círeai Simonnal vitetik a keresztet. 6. Veronika kendőjét nyújtja Jézusnak. 7. Jézus másodszor esik el. 8. Jézus szól a síró asszonyokhoz. 9. Jézus harmadszor esik el. 10. Jézust megfosztják ruháitól. 11. Jézust keresztre feszítik. 12. Jézus meghal a kereszten. 13. Jézust leveszik a keresztről. 14. Jézust sírba helyezik. Az egyes stációk témájában a szenvedés, a megaláztatás általános emberi tapasztalata is kifejezésre jut, ezért is tudja minden hívő sajátjaként átélni.

- *Nem ritkaság, hogy a stációk közül kiemelkedik a keresztre feszített Jézus – általában a két lator között, lábánál anyjával, Mária Magdolnával és Szent Jánossal – megjelenített szoborcsoport. Ez újabb stációnak számít?*

Általában nem. Ez a csoport valójában a 12. stáció. Leginkább a kálváriahegy legmagasabb pontján áll. Az sem ritkaság, hogy kápolna vagy templom kerül a legmagasabb pontra s ebbe helyezik el a jelenetet. Előfordul, hogy a szent sírral együtt alkalmazzák, ami viszont a XIV.



Jánoshalma, Kálvária (Dobos Lajos felvételei. Szilágyi István: Kálváriák. Corvina 1980)



Szajk, Kálvária

stációknak felel meg. Néhány esetben – például Pozsonyban, Sopronbánfalván és másutt is – a sír önálló kápolnába került.

- *Hova építették a kálváriákat?*

A változás, a fejlődés folyamatos. Azoknak az építőknek, akik a jeruzsálemi szent helyeket igyekeztek saját környezetükbe beemelni, nagy tájat, szinte város méretű területeket kellett használniuk. Ilyen jellegű kálváriák, mint jeleztük, nálunk nem épültek. Mivel a Golgota „megidézése” alapkövetelmény, ezért rendszerint valamilyen magaslaton áll az építmény. Ezek zöme eredetileg a településen kívüli terület volt, ami mára már a település szerves része lett sok helyen. A XVIII. század közepétől zártabb kompozícióként fogták föl az építést. A stációk elhelyezése is változatosabb lett. A híres selmecbányai kálvária például egy tipikusan barokk tengelyre felépített rendszer, amelynek bal oldalán kellett felmenni, a jobb oldalon lejönni. Volt néhány kitérő is a tengelyen elhelyezett más épületek miatt, például a Szent Lépcső, Krisztus börtöne és legfelül a kéttornyú templom. Persze ezeknek is szerepük volt a szertartásban, ezért a menet kitért hozzájuk.

A XIX. század elején már a kisebb területeken épített kálváriákra is jellemző volt a kétoldalas szimmetrikus stációegyüttes. Ilyeneket lehet találni például a Baranya megyei Szajkon, Szekszárdon a Remetekápolnánál és Bácska némely területein is.

A szabad területeken épített kálváriák mellett gyakran a temetőbe vagy azok közelébe, a templomok köré is emeltek ilyen létesítményeket. Mind a szabad tájban emelt, mind a zártabb területekre jellemző volt, hogy az egy vallási közösség liturgiáit szolgáló kálváriákat, jeleket egymáshoz közel építették föl, hiszen más vallási közösséggel való keveredés több szempontból sem volt kívánatos, ugyanis ez nyelvi keveredést is okozhatott volna. Tolnában például a katolikus többsége német, a reformátusok zöme magyar nyelvű. A bánági görögkeletiek szertartások megértését. Győrben például a kálváriát németek építették, az ugyanezen hegyre vezető úgynevezett kiskálváriát pedig magyarok, s mindkét népcsoport saját nyelvén tartotta az ájtatosságot.

- *Vannak-e művészi, művészeti jellegzetességek a kálváriaépítményeken?*

Minden esetben a korstílusnak megfelelően alakították/alakítják a kálváriák minden részletét. Nálunk legerőteljesebben a népi barokk és a klasszicizmus (Márkó) jelentkezik. Ismerünk számos, szép eklektikus (Székesfehérvár, Budapest), és néhány szecessziós hatást mutató (Máriabesnyő) kálváriát is. És vannak modernnek. Ilyenek leggyakrabban a régebben épített, de tönkrement építményekbe helyezett új ábrázolások. Ezeknek két jellemző változata

alakult ki. Az egyik: téglaoszlopokra képeket vagy féldomborműveket helyeztek el, a másik: félkör alakú, jobbra rácsal zárt építményekbe szoborcsoportokat állítottak. A kálváriák építéstörténete is jól jelzi, hogy azok is a mindenkor élő művészet részei, csak éppen sohasem kerültek az érdeklődés homlokterébe.

- *Vannak-e adatok a hazai kálváriáépítmények számáról?*

Kutatásom első időszakában, az 1960-as évek végén, a hazai kálváriákat igyekeztem föltérképezni. Ezek zöme érthető módon a katolikusok lakta területen, tehát nagyrészt a Dunántúlon található. Akkor csaknem másfélszázat találtam. Mai ismereteim szerint a Kárpát-medence egészére vonatkozó szám 600 körüli. Igaz, ebbe a számba beletartoznak azok is, amelyek hajdan léteztek, mára azonban valamilyen ok miatt megszűntek vagy elpusztultak, például Németújváron, Pozsonyban, vagy szándékosan elpusztították azokat, mint például Tihanyban. De a megsemmisültek is – a fejlődés láncszemeként – hatással voltak a környezetükre.

- *A kálváriák eseménytörténetének képei gyakran megjelennek a templomok belső tereinek falain stációképként, -domborműként is. Van-e különbség a szabadtéri kálvária és a templomi stációk között?*

A szertartási részt illetően nincs lényeges különbség, hiszen a templomokban kifüggesztett stációképek előtt ugyanaz az ájtatosság folyik, mint a szabadtéren felállított építmények előtt. A XVII. századi pápai szabályozások sem tesznek különbséget a zárt terekben, illetve a fedett helyeken való ájtatosság között. Oka az elnyerhető búcsúk azonosságából fakad. A kivitelezés, a művészeti kialakítás szempontjából azonban két külön világ.

- *Hogyan történik a kálváriajárás?*

A szerzetesrendek eltérő hangsúlyokat képviselnek. A kegyességi irodalom csak azt mondja, hogy a lelkek megnyeréséért való buzgólkodásban különböző ájtatosságokat próbáltak saját rendjüknek kisajátítani. A szerviták a mai napig a Mária hét fájdalma ájtatosságot kedvelik, ilyen tartalmúak stációimáik és ennek megfelelőek a stációk is. A domonkosok a rózsafüzéres kálváriák felállításában szorgoskodtak. Nekik, kisebb helyeken, szegényebb közösségekben csak öt stációjuk volt. A gazdagabb helyeken számuk a tizenötöt is elérte és voltak helyek, ahol csak tizet emeltek. Imáik a fájdalmas rózsafüzér titkairól szóltak. Másutt a fájdalmas, a dicsőséges és az örvendetes olvasót fogták keretben. A hangsúlynak megfelelően eltérőek voltak imáik is.

A 14 stációs ferences kálváriajárás általában egy kezdeti imádsággal indul, amit a templomban, a kápolnában vagy az előkápolnában (ha van ilyen) mondanak el. Utána sorra járvák a hívek a stációkat. Ezek témáit szóban is ismertetik, s ezekhez elmélgedéseket kapcsolnak. A stációk között pedig a nagybőjti énekek egy-egy versszakát éneklük el.

- *Mi a hasonlóság vagy különbség a kálváriajárás és a passiójátékok között?*

A középkori passiójátékokkal, úgy látom, rokonságban állnak, de a szakirodalomban még nem találtam olyan adatot, amelynek alapján bátran meghúzhatnám a párhuzamot. Azok is persze jelenetekből állnak, de más egy színpadi mű megjelenésének lehetősége és bizonyos értelemben a célja is, mint a kálváriajárásnak.

- *Mi a szerepe a kálváriának a vallásos életben?*

Paraliturrikus, azaz a hivatalos liturgián kívüli helye van a népi vallásosságban. Az egyháziak nemcsak tudomásul veszik, de be is kapcsolódnak a szertartásba. Laikus ájtatosságként is szokásos gyakorolni. Így zajlik azokon a helyeken, ahol nincs pap. Az ájtatosságot segíti, hogy a szertartás rendje már csaknem három évszázada megtalálható a keresztúti ájtatossági könyvekben. Az imádságok, főleg azonban az elmélgedések jelentősen különböznek, eltérnek. A szabadságot jelzi például az, hogy a Colosseumban az elpusztult kálvária helyén tartott nagyheti stációjárás alkalmával a pápa gyakran világi embereket kér fel, hogy az állomásokhoz mondjanak elmélgedéseket. Ezek az elmélgedések sokszor tartalmaznak – például a második világháborúhoz kapcsolódó – aktualitásokat is, hiszen Jézus szenvedésének megidézése nemcsak segíti elviselni a földi szenvedéseket, hanem azok mélyebb értelmét is megvilágíthatja.

A kálváriajárás kitüntetetten a húsvéti ünnepkörhöz, a nagypénteki eseményekhez kapcsolódik. Ezért ekkortájt nő meg liturgikus szerepe. Az egyházi év más, fontosabb eseményei alkalmával – pünkösd, advent, karácsony – természetesen háttérbe szorul a kálváriajárás. Háttérbe, de nem elfeledve, hiszen sokfelé, sok helyütt szinte mindig friss virág (gyakran mezei virág) virít a stációk előtt.

Gál József

Megvannak a régi szentek!

Napvilágra kerültek a feketegyarmati templom elveszettnek hitt freskói

A Körösköz tájnév egykor a három Körös és a Berettyó által közrezárt síkság neve volt, amely magába foglalta a békési és bihari Sárrét településeit is. Ilyen értelemben ma ritkán használt tájnévünk. Ugyanakkor a megnevezést önmeghatározó jelleggel egyre többet lehet hallani, ha a trianoni határ által kettészelt tájunk keleti, ma Romániához tartozó magyar településeit járjuk. Az Erdőhát néven is ismert kistájunk fontosabb magyarlakta települései közé tartozik Ágya, Ant, Bélzerind, Erdőhegy, Kisjenő, Nagyzerind, Simonyifalva, Tamáshida és Vadász. A terület a honfoglalás óta bizonyosan lakott, magyar lakossága folyamatosan itt él.¹ Kétségtelen tény, hogy az itt élő népesség a XVI. században előbb Hohenzollern György brandenburgi örgróf tobzódásai s részben az ő nemzetpusztító átokfutása következtében föllángoló elégedetlenségi mozgalmak nyomán, de leginkább a török időkben, különösen Gyula (1556.) és Nagyvárád (1560.) eleste után sokat szenvedett és meg is ritkult.²

Feketegyarmat neve az ómagyar gyarmat törzsnévből keletkezett, hasonlóan Balassa-, Fehér-, Fűzes-, Hont-fűzes-, Kapos-, Kőhid-, Lapás-, Rába-, Temes- és Zsitvagyarmathoz. A Gyarmat törzsbeliek települését jelöli.³ Figyelemre méltó, hogy a szomszéd település Nagyzerind, Koppány apjának Tar Zerindnek a nevét őrizte meg napjainkig. Gyarmatot 1241-ben Rogerius kanonok említi először, mikor a tatár Kádán kán serege elől menekül. A vidék építészeti emlékei mellett igen gazdag szájhagyományra épülő emlékekben is. Márki Sándor Arad vármegye monográfiájának elején meglehetősen meghökkentő ide vonatkozó adalékot hoz: „Igriczek, hegedősök laktak a mai Aradvármegye éjszaki részén, a Fekete-Körösbe ömlő Töz vidékén is. Igriczverse (Igrechverse) nevű földet hallunk említeni még 1429-ben is ezen a tájon...” (hivatkozás: Orsz. Levéltár, Dl. 12086)⁴ Igen valószínű az, hogy ez a vidék – tágabb és szűkebb környezetével együtt – már csak Vata és Ajtony nemzeti szállásközpontjának közelsége miatt is az ősi magyar vallás és hitvilág egyik igen fontos központja lehetett.

Az 1862-dik évben jelentős felújítások voltak a feketegyarmati templomban. A templomhájo déli oldalán a vastag mészkőregeltávolítása közben régi falképekre bukkantak. A kép föltárása nem maradt visszhangtalan, hiszen azt Kallós Kálmán rajztanár műmásolata alapján bemutatta a művelt közvéleménynek és kutatásnak a kor jeles művészettörténésze Römer Ferencz Flóris nagyváradi kanonok is a Régi faliképek Magyarországon című 1874-ben megjelent könyvében.⁵

A források szerint templomunk helyén a XIII. századig ó-román stílusban épült templom állott, amelyet a tatár dúlás megrongált. Az újjáépült templom boltozatos mennyezete 1724-ben beomlott, ezért 1792-ben új tetőt kapott az Isten hajléka. 1818-ban építették tornyát, 1900-ban tatarozták a 26 m hosszú, 10 m széles, 6 m belső magasságú templomot. Két harangjának kisebbike 3,5 mázsás és 1799-ből való, az 5 mázsás nagyobbikat 1922-ben öntötték.⁶ A templom festményit Márki szerint Dézsy Egyed megrendelésére Veér Dénes festette 1467-ben. A freskó bemészelését a helybéli gyülekezet tagjainak kérésére 1889-ben rendelte el a református egyházi hatóság. Arad megye monográfiájának szerzője Márki Sándor úgy tudja, hogy a hatósági határozat után munkához látó kőműves, mivel a festett felületen nem maradt meg a mész, a vakolatot tégláig levverte. „S nagyon örült azután, hogy az új vakolaton pompásan megállt a mész.”⁷

Történtünk nem ér véget a buzgó kőműves mesterrel. Kőművesek mennek s újabbak lépnek a helyükre. 2005-ben a templomot ismét renoválni kellett, s Nagy József tiszteletes úr be-

¹ Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akad. Bp. 1983. 92. old.

² Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. A legrégebbi időktől a török hódításig. Arad 1892. 309–313. old.

³ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akad. Bp. 1988.

⁴ Márki i.m. 52. old.

⁵ Römer Ferencz Flóris: Régi falképek Magyarországon. Magyarországi Régészeti Emlékek. Kiadja az MTA Archeológiai Bizottsága. 1874. III. k. 1. rész

⁶ Jámbor Gyula (szerk.): Nagyzerind Feketegyarmat. Viata Aradeana. Arad 2000. 36–37. old.

⁷ Márki i.m. 455. old.

leegyezésével az új kőművesek a kongó-omló vakolatot leverték. Nem is törődtek a könnyen eltávolítható vékony vakolatréteg alól előtűnő falfestményekkel. Azzal, hogy szinte csodálatos módon újra napfényre kerültek a templom ősi szentjei! Női szem kellett, hozzá, hogy fölismerje a csodát. A távol lévő tiszteletes kérésére az egyik falusi lány kávé-t vitt a templomban dolgozó mestereknek, akik épp a falfelület visszavakolásához készülődtek. A lány a templomba lépve meglepetten kiáltott föl: Megvannak a régi szentek!

1. Szent Anna szülte Máriát...

A régi szentek bemutatásához vegyük igénybe Rómer leírását, amely vélhetően egy a mai-nál épebb állapotot tükröz s itt szó és betű szerinti másolatban idézzük: „Egyik kép vörös keretben, melyen alul a gerendázat fejei látszanak. thronuson sz. Anna ül. ölében a bold.szűz, ennek ölében pedig a kisedő Jézus, mind a három sárga szent fényvel. Sz. Anna jobbját, a jobb oldalon álló egyik Mária fejére teszi, ki előtt két fia áll könyvecskéket tartva; balra áll a másik Mária, melynek anyja balkeze nyugszik. A négy előtte álló és könyveket tartó gyermekek anyja, fejét alázatosan hajtja le. A három főalak ruhája vörös, a többiét nem lehet kivenni. csaj Máriaának. palástja kék a baloldalt álló Máriaé zöld. E kép a Metterciát igen egyszerűen és méltóságteljesen adja elő.”⁸ A divinációs ihletettséggű középkor, a termékenységet megtestesítő anyát, a családot, a nemzetséget összetartó Nagyszűz tisztelete Szent Annában, Szűz Mária édesanyjában. Oltalma kiterjedt az emberi s különösen a nő élet egészére a fogantatás pillanatától a mennyei születésnapig. Szent Anna asszony tisztelete és az ennek nyomán kivirágzó ikonográfiája két teológiai megfontolás: a szeplőtelen fogantatás csodálatos ténye és az Üdvözítő szent atyafiságának témája mentén virágzott ki. A mariológiai elbeszélő ciklusokban – az anyagi üdvözet Annának, valamint a találkozás a jeruzsálemi Aranykapunál – epizódot tekintették a fogantatás kifejezésének. A XIII. századtól ismerünk ún. Mattercia-ábrázolásokat, melyeken Szent Annát, leányával, Szűz Máriával és a Kisjézussal láthatjuk.

Freskóorunkkal kapcsolatban úgy véljük nem mellőzhető tovább a részben korai apokrif irodalmi hagyományon nyugvó népi hitvilágunk tanulságainak bevonása vizsgálatunk látókörébe. Népünk Boldogasszony iránt kifejezett különös tisztelete adatolható módon, Szent István ország-felajánlása óta keresztény nemzeti hagyományunk meghatározó eleme. E tisztelet a kutatók egybehangzó vélekedése szerint nem választható el az égitestek ősi kultuszától.⁹ Tudniuk kell, hogy a szerves műveltség és hagyományok szorításában élő őseink a Napot tekintették minden élet forrásának. Érdekes és fontos sajátosság, hogy az éltető Napnak mindig csak a fényét tartották fontosnak, sohasem a melegét. Az Újszövetség például számos helyen nevezi Krisztust fénynek, a Világ Világosságának, aki maga is több példabeszédében beszél a világosságról, de sehol sem ejt szót a fényvel együtt járó melegeiről. Megannyi jel utal arra, hogy Szűz Mária palástja alá régi hitünk Boldogasszonya rejtetkez; így magyarázható a környező népek körében ismeretlen, talán csak a lengyelekével rokonítható erős Mária-tiszteletünk. Az Erdy Codex így ír: „az yz Mariat az Magyarorszagban bodog azzonak, avagy ez wylagnak nagy azzonyanak hynak, zent Istwan kiral es ez zegeen orzagot bodog azzon orzaganak nevezee.”

Mint arra Kálmány Lajos föl hívja a figyelmet, valójában a Boldogasszony-kultusz többes számot rejt. „Népünk beszédét megfigyelve – írja Kálmány – többféle Boldogasszonyról hallunk említést tenni. Az egyszerűen Boldogasszonynak mondotton kívül beszél szülő Boldogasszonyról, gyertyaszentőlőről, fájdalomról, gyümölcsötőről, nagyról, sallósról (=sarlós), habiról (=havi), olvasóról, segítőről; nem szól a kis Boldogasszonyról, kit pusztán csak Kisasszonynak nevez. Mindenesetre ebből a sokféle Boldogasszonyból néhányat a kereszténységnek kell átengednünk. Noha ennyiről beszél népünk, mégis, ha azt kérdezzük, hogy hány Boldogasszony van? – azt feleli: hét! Ezt a hét Boldogasszonyt ahánytól kérdeztük, annyiféleképpen hallottuk összeszedni, hanem azért a gyertyaszentelő Boldogasszonyt, a gyümölcsötőt, a sarlóst, a nagyot és az egyszerűen csak Boldogasszonynak mondottat mindegyik beleolvasta, s a hét közt legnagyobbnak tartotta a Nagyboldogasszonyt.”¹⁰

⁸ Rómer i.m. 108. old.

⁹ A témával kapcsolatosan a teljesség igénye nélkül lásd: *Ipolyi Arnold: Magyar mythologia*. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1854; *Kálmány Lajos: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. MTA Bp. 1885.; *Kandra Kabos: Magyar mythologia* Eger, 1897.; *Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete*. MTA Bp. 1906.; *Sebestyén Gyula: Regös-énekek*. MNGy IV. Bp. 1902.; *Sebestyén Gyula: Regösök*. MNGy V. Bp. 1902.

¹⁰ Kálmány i.m. 3–4. old.

E föltételezés szerint tehát Szent István előtti hitvilágunkban minden bizonynal Nagybaldogasszonynak hét isteni leánya, vagy egyetlen leányának hét különböző minősége jelenik meg. Éppen ezért sokáig Nagybaldogasszonyt Mária anyjának személyével, Szent Annával azonosította a jámbor hagyomány. Boldogasszony fogalmunk nemcsak a termékenység, az anyai archetípus foglalata, hanem az anyatermészeté is. Az esztendő kör-körös forgása során Nagybaldogasszony és lányai ünnepekben, kalendáriumi tájékozódási pontokban öltönek testet, mint megszemélyesített természetfordulók, vagy ha úgy tetszik asztrálmítoszi gyökerezettségű égi minőségek:

Február 2-a a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe. **Március 25-e** a Gyümölcsoltó Boldogasszonyé. **Július 2-a** Szent Sárlos Boldogasszony az aratás megkezdésének ősi ünnepe. **Augusztus 15-e** Nagybaldogasszony ünnepe, az Oroszlán jegyében az uralkodó Istenanya napja. **Szeptember 8-a** Kisasszony napja a Szűz jegyében időző Nap a szűzi minőségének képviselője. **Szeptember 24-én** Fogolykiváltó Boldogasszony ünnepe egybe esik; az őszi napfordulóval. **December 8-a** Boldogasszony szeplőtlen fogantatása vagy más néven Eketiltó Boldogasszony.

A Biblia nem szól a Megváltó szent nagyszüleiről, Annáról és Joakimról. Róluk, még a pusztá nevékről is csak Jakab apostol ősevangéliumából és más, szintén apokrifnek minősített írásokból értesülünk. Így meglehetősen nehéz a szent nagyszülők életére vonatkozó történeti adatok felderítése. Tiszteletük terjedésének adatai már kevésbé rejtelmeseek, hiszen a szentföldi háborúkból hazatérő lovagok egészen Nyugat-Európáig vitték híret az újonnan megismert szenteknek, Krisztus urunk nagyszüleinek. Szent Anna tisztelete a X. századtól kezd a Nyugaton elterjedni, és ez a XIII–XIV. században még erőteljesebbé válik, épp abban a korban, amikor Jézus urunk emberi természeté és emberi valósága felé fordultak a hívők. A szakirodalom szerint a Krisztus rokonságára vonatkozó hagyománnyal tehát a keresztény lovagok a Szentföldön találkoztak, s szinte velük egy-időben kezdik terjeszteni Itáliában és másutt is a Ferenc-rendi barátok az ember Krisztus tiszteletét. Szólni kell arról a kegyes hagyományról is, miszerint már maga az isteni nagyanya. régi öregjeink ajkán a „*Kedd Asszonya*”¹¹ is kedden született, Szűz Máriát is kedden szülte, életének végén pedig, ő maga is keddi napon hunyt el. Szent Anna asszony legendájának falképünkre vonatkozóan meghatározóan fontos összegzését a Diós István szerkesztésében megjelent A szentek élete című könyv így adja meg: „*Gyermektelenségük fájdalomát tovább fokozta egy eset: a templomszentelés ünnepére fölmentek Jeruzsálembe, és Joachim áldozati ajándékot akart felajánlani, de egy Iszakár nevű pap visszatartotta az ajándékot azzal a megokolással, hogy bűnös kézből nem fogadja el. Joachim házasságának terméketlenségét ugyanis bűnössége nyilvánvaló jelének látta.*

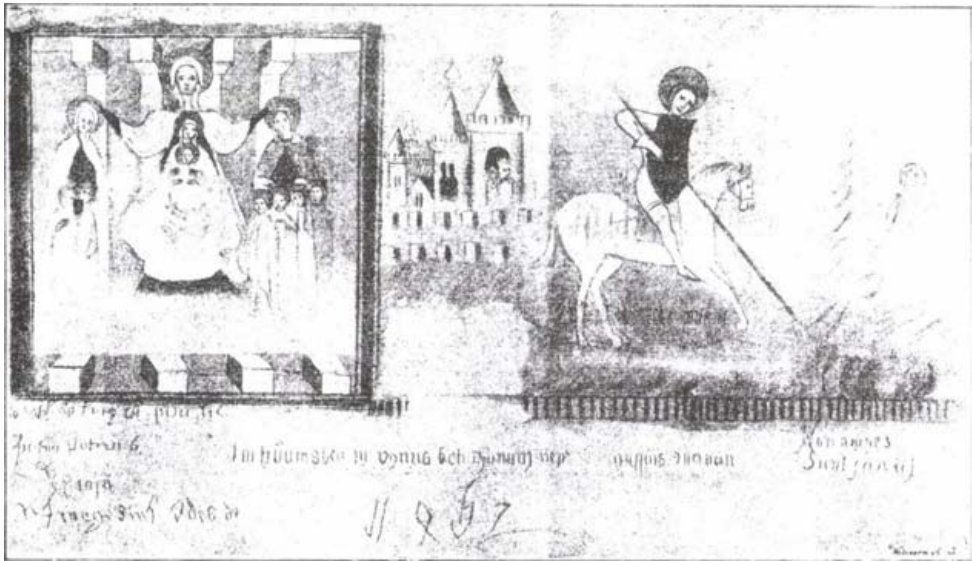
Joachimot ez a megsejgyenítés olyan érzékenyen érintette, hogy hazatérve elhatározta: nem marad többé a városban, hanem elbujdosik az erdőbe és a mezőre a pásztorok közé. És így is tett. Nem sokkal később azonban megjelent neki Isten anyyala és megvigasztalta. Megígérte neki, hogy inádságaiért és alamizsnáiért Anna gyermeket szül, mégpedig egy leányt, akit majd Máriának kell nevezniük. Az anyygal azt is megmondta, hogy a gyermek fogantatásától fogva telve lesz Szentlélekkel. Szava igazsága mellé jelül azt adta, hogy Joachim menjen föl Jeruzsálembe hálát adni Istennek, és a templomban, az Aranykapunál találkozni fog a feleségével, akit ugyanígy anyyali jelenés indít arra, hogy a templomba menjen. Úgy is történt. Joachim és Anna az Aranykapunál találkoztak, boldogan elmondták egymásnak a látomásukat, majd hálát adván Istennek, visszatértek otthonukba, Názáretbe.

Anna az ígélet szerint fogant és megszülte a kislányt, akit Máriának neveztek el. Joachim ezután hamarosan meghalt. Anna másodsor is férjhez ment egy Kleofás nevű férfihoz, kitől ismét lánya született, és azt is Máriának nevezték. Kleofás halála után Anna harmadsor is férjhez ment egy Salamon nevű férfihoz, akitől újra leánygyermeket szült, és e harmadik lányt is Máriának nevezték el.

A legenda – az apokrif szerzőktől vett értesülések alapján – így részletezi Jézus rokonságát: az a Mária, aki Anna másodík házasságából született, később Alfeus felesége lett, és négy fiút szült: a fiatalabb Jakabot, Júdás Tádét és a Zelóta Simont, akik Jézus apostolai lettek, valamint a Justusnak nevezett Józsefet, aki Jézus tanítványa volt. A harmadík Mária, akit atyja után Szalóménak is hívtak, Zebedeus felesége, Jakab és János apostol anyja lett.”¹²

¹¹ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. 1977. II. 95. old. – Adatát saját újkijgyósi gyűjtésünk is megerősíti.

¹² Diós István (szerk.): Szentek élete. Szent Anna szócikk. Szent István Társulat. Bp. 1984.



A feketegyarmati falikép

Nem mellőzhető az sem, hogy Szent Anna alakja felbukkan apokrif népi imádságainkban is, a Megváltó családfájának első emberi személyeként, mégpedig az Erdélyi Zsuzsanna által kozmikus genezisznek nevezett motívumban, a maga archetipikus jegyeivel.¹³ Szövegpéldánkat a Feketegyarmathoz alig 50 kilométerre fekvő Újkígyósról, e sorok írójának gyűjtéséből hozzuk:

„Ég szülte Földet,
Föld szülte fát,
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbáját,
Bimbaja szülte virágját.
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ megváltóját.”¹⁴

2. Azon napon azért keresztelkedének meg húszezer emberek...

Szent György vitézségének feketegyarmati ábrázolását Márki Sándor így írja le: „A képen maga a sárkány nem látszik; de látszik az imádkozó királyleány, kinek fején a szentek koronája ragyog. Az előtérben szent György sallangos, fehér lován, baljával veres pajzsot szorítván melléhez, keztyűs jobbában tartott lándzsájával éppen átszúrja a szörnyet. Az ifjú, szőke hőst, ki német lovagruhában, kengyel nélkül, de nyeregben ül lován, a háttérben álló kerített város egyik ablakából az áldozatra szánt leány koronás szülői szűzszorongva nézik.”¹⁵ Alig mond el többet ennél Rómer Flóris leírása, mégis érdemes itt sző és betű szerinti másolatban idéznünk: „A másik, kétszerte nagyobb képen sz. György tünik fel. Jobbra a kettős fallal kerített várost szemléljük magas tornyaival, melyek egyikéből koronás királyi pár néz a sz. vitéz felé. Ez a kép közepén jelenik meg fehér sallangos lovon. Ruhájának csak körvonalai tüntettek fel, pajza hosszukás, alul kerekített, vörös; a lándzsát elég ügyetlenül irányozza a barlang felé, melyből a sárkánynak kellene kijönnie, de ennek semmi nyoma a képen, alkalmasint gyengének érezte magát az ugy is gyarló festő annak előállítására, valamint már maga a lovas is a kezdő művész árulja el. A barlang fölött a felszabadítandó király-leány térdel szentfénnyel.”¹⁶

¹³ Silling István: Szent Anna tisztelete Bácskában. Ethnica 2000. 4.

¹⁴ Harangozó Imre: Elmentem a Szent Están templomába. Massi Kiadó. Bp. 2001. 188. old.

¹⁵ Márki i.m. 455. old.

¹⁶ Rómer i.m. 108. old.

Szent Györgyöt valóságos személyként fogadja el az egyházi hagyomány, aki a 4. században élt, Legendája azt fejezi ki, hogy a hit a gonoszt minden alakjában legyőzi, ezért is került be a tizennégy segítő szent közé. Április 24-i ünnepe a tavaszkezdet szimbólumaként az íratlan tradíció erejénél fogva máig ott él a népi hitvilágunkban. Kárpát-medencei hazánk minden táján nagy életóhajtással éneklik a magyar gyermekek: „*Süss fel nap, Szent György nap, kertek alatt a kis bárány majd megfagy...*”

Sárkányölő Szent György története végleg kanonizált formájában a XIII. század folyamán vált közismertté. E szerint Silena városának közelében volt egy tó, amiben egy mérges sárkány lakott, aki félelemben tartotta a vidék népet, így a város minden nap két juhot adott neki. A juhok elfogytak, ezért az emberek maguk közül sorsoltak ki valakit, aki feláldozta magát. Történt egyszer, hogy a sors a király lányára esett. A lányt szépen felöltöztették, és a sárkányhoz vitték. Ekkor érkezett György, aki habozás nélkül szembeszállt a szörnyeteggel s olyan súlyos csapást mért rá, hogy az a földre rogyott. Ezután György a városba vitte a sárkányt, és így szólt a néphez: Ne rettegjétek, mert az Uristen küldött hozzátok, hogy megszabadítsalak titeket ettől a sárkánytól. Ezért higgyetek Krisztusban, és keresztelkedjétek meg, akkor megölöm ezt a sárkányt. Így hát a király és a nép megkeresztelkedett, Szent György pedig megölte a sárkányt. Meg kell jegyezni, hogy a szent történetének ikonográfiai előzményeit már a III. század közepétől nyomon követhetjük. Első e sorba sorolható ábrázolása a közelmúltban került elő a szíriai Palmyrában.

Magá a legenda nem indokolja, hogy Indiától Angliáig a kereszténység egyik legtiszteltebb szentjévé váljon annak hőse. Hozzá hasonló hősök százait találjuk a népmesék világában. A magyar mesehagyomány különös gazdagságban tárja elénk Szent György mesei atyafiságát. Többek között a „*Két testvér*” típusú meséink számos variációjában is találkozhatunk a daliás hőssel, aki megmenti a királykisasszonyt, levágja a sárkány fejét, esetleg a király odaigéri neki a leánya kezét is. A legfőbb különbség csupán az, hogy a hetedhét országra szóló lakodalom, meg a „*boldogan éltek, míg meg nem haltak*” helyett György legendájában arról olvashatunk, hogy: „*Azon napon azért keresztelkedének meg húszezer emberek, gyermek nélkül és asszonyállat nélkül. A király azért asszonyunk, Szűz Máriának és Szent Gyergynek nevében nagy szent egyházat rakattata.*”¹⁷



A feketegyarmati templom

¹⁷ Bálint i.m. 297. old.

Szent György tiszteletének sajátosan magyar vonatkozásaira ugyancsak Bálint Sándor hívja föl a figyelmet, amikor Szent István kori tiszteletéről ír. „Első királyunk nagyobb legendája elmondja, hogy a pogány ellenállást a kereszt dicsőséges jelének oltalmában, Isten Anyja, a mindenkor Szűz Mária segítségével, Márton püspök és Szent György vértanú zászlaja alatt törte meg.”¹⁸

A régiségben a sárkány lefejezése a sötétség és a gonosz felett aratott győzelem képi jele volt. Mondái, népmesei párhuzamok alapján egyértelmű logikai következtetés szerint egyben a fény és a fény felszabadításának ősi szimbolikájával is összekapcsolódott. Nem véletlen, hogy bár közvetett módon, de az ezzel kapcsolatban legtöbbet szereplő nemzeti szentünk Szent László is megidéződik György vitéz feketegyarmati képciklusában. Maga a vár szent László legendsorának nyitóképét, a „búcsú Várdtól” néven ismert jelenetet idézi föl a szemlélőben. S, hogy e képzettársítás már a festőben s nyilván a festő korabeli közönségében is fölmerült egyértelművé válik a leányért aggódó apa arcának szemlélése során. Analógiák sorával igazolhatnánk, hogy ez az arc Szent László királyunk freskók sokaságáról ismert vonásait hordozza.

3) Rovott betűk, csillagok, szent töredékek...

Teljesen természetes, hogy a falképek XIX. századi tudós ismertetőinek figyelmét lekötötte a falképek fő témája. Úgy tűnik Rómer Flóris és Márki Sándor is csupán Kallós Kálmán műmásolata alapján ismerte a képeket. A mai szemlélő figyelmét azonban nem kerülheti el a mégoly mellékesnek tűnő részletek sem. Ilyen részletekben pedig igazán bővelkedik kultúránk itt ismertettet példátlanul izgalmas régi emléke. Végezetül ezekre a részletekre szeretnénk föl hívni az érdeklődők, de még inkább a témában jártas szakértők figyelmét.

3/a. Az írásunkban emlegetett asztrális vonatkozások jogosságát, továbbgondolásuk szükségességét látszik igazolni a fő témákat kísérő szegélyek jellege. A Mattercia-kép felső szegélyének egy részén megmaradt az eredeti szín, így jól kivehető a csillagos égre, mint a kép fő témájában megadott együttállás helyszínére való utalás. A szent György legendájának képi ábrázolását pedig ugyanebben a mezőben színes csillagsor kíséri.

3/b. A képsor alsó részén, nyilvánvalóan másodlagosan bekarcolt jelsorok és ábrák találhatóak. Keletkezésük minden bizonnyal különböző időpontokra tehető. Egyik másik mintha keleti, török, vagy arab írás lenne, egy jelsort pedig határozottan rovás-írás jellegű karaktereket őriz. Meg kell jegyeznünk, hogy a háromszéki Gelence templomában is hasonló helyen, templomi freskóra karcolva maradt fenn egy becses rovásírásos emlékünknél.

3/c. A Mattercia ábrázolás bal alsó részén töredékes jelegyüttes maradványait figyelhetjük meg. Mintha a valamiféle – a kontúrok fölfestésével föltett – vázlat lenne a kép festését közvetlenül megelőző időből? Minden esetre kivehető a kép bal oldalán látható épületre utaló vonalak és két emberi alak kontúrjai. Közülük az egyik valóságos személy, hiszen homloka, hajfürtjei, szemöldöke és fehérrel kifestett szeme is jól kivehető. Pusztán fölvetésként megjegyezzük, hogy talán az angyali üdvözlés, vagy Anna és Joachim találkozása a jeruzsálemi Aranykapunál címen ismert jelenetet láthatta egykor itt az áhítatot kereső szemlélő.

Harangozó Imre



¹⁸ Bálint i. m. 299. old.